

Uluçay Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi

**Azərbaycanda Yüksək Pensiya Yaşı Və Pensiya Cinsi
Ayrışeçkilik**

Tural Yusifzadə

2021

1. GİRİŞ VƏ XÜLASƏ

Millətin əhalisi mənalı və planlı bir şəkildə istifadə edildikdə millətin sərvətidir. Sağlam zənginliyin, kapitaldan asılı olan güclü bir iqtisadiyyatla əlaqəli olduğunu nəzərə alsaq, əhali insan kapitalının və qeyri-insan kapitalının tədarükçüsü olur. İnsan kapitalı olaraq işçi qüvvəsinə, təhsillə əlaqəli texnologiyalara və yeniliklərə kömək edir. Digər tərəfdən, əhali qeyri-insan kapitalı kimi tələb və qənaət yolu ilə iqtisadi fəaliyyətə təsirlərinə görə iqtisadiyyatın açarındır.

İnsan kapitalı vasitəsilə iş gücünün yaxşılaşdırılması, insan kapitalının iqtisadi artımdakı yeri təhlilinə görə 1950-li illərdən sonra kritik hala gəlməkdədir (Becker, 1993). Bu çərçivədə, pensiyaçılar, iqtisadçılar və siyasətçilərin əsas diqqətini öz üzərinə götürür, çünki yaşlılara insan kapital qoyuluşları gəlirlər baxımından əhəmiyyətini itirir. Aydın ki, yaşlı işçilərin əvvəlki təhsil yatırımları köhnəyə çevrilir (Alders, 1999) və iş şəraitində yeni texnologiyaların və metodologiyaların inkişafı səbəbindən səmərəliliyi azaldır. Bundan əlavə, yaşlı işçilərə yeni investisiyalar, ölkələrin məhdud işləmə müddəti və ya pensiya yaş qanunları səbəbindən də əhəmiyyətsiz olur.

Pensiya yaşı, millətlərin ümumi yaşından asılı olaraq ölkələrə görə dəyişkənlik göstərir. Yaşlı əhalinin ümumi payının yüksək olduğu yerlərdə, iqtisadiyyatda insan kapitalını qorumaq üçün daha yüksək pensiya yaşı olması gözlənilir. Eurostat-a görə, yaşlı əhalinin ümumi əhaliyə nisbətinin (faizlə) 19,2 olduğu bəzi ölkələrdə, xüsusən də Avropa ölkələrində pensiya yaşının yüksəkliyinin səbəbi budur. Bununla belə, əhalisinin gənc olduğu bəzi ölkələrdə bənzər bir əlaqəyə rast gəlinmir, məsələn, Azərbaycanda pensiya yaşı Avropa Birliyi ilə eyni səviyyədədir. Nəticədə yüksək pensiya yaşı gənc işsizliyə səbəb olur və məhsuldarlığı azaldır.

Ölkələrin pensiya yaşı siyasətinə dair digər maraqlı məqam da yaş ayrı-seçkiliyidir. Azərbaycan da daxil olmaqla əksər ölkələrdə kişilərin pensiya yaşı qadınlara nisbətən xeyli yüksəkdir. Bununla birlikdə, ölümün və ümumi pensiyaçıların cinslər arasındakı bölgüsü, cinslərə görə təqaüd yaşı məhdudiyətlərinə zidd qalır. Nəticədə cinslər arasında müsbət ayrışikliyə əhəmiyyətli bir problemə çevrilir.

Ümumiyyətlə, yüksək pensiya yaşı gənc işsizlik, məhsuldarlıq və insan kapitalına qoyulan məhsullar sayəsində iqtisadiyyata zərərli təsirlər göstərir. Üstəlik, təsirlər gender əsaslı pensiya yaşı ayrı-seçkiliyi ilə birləşdikdə, gəlir bərabərsizliyi ikinci vacib məsələ olaraq ortaya çıxır. Bundan əlavə, təqaüd yaşı ayrı-seçkiliyinin artıq qərara alınmış və planlaşdırılan orta müddət siyasətləri ilə azaldılacağını nəzərə alsaq, yaxın gələcəkdə qadınların pensiya yaşı əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır. Nəticədə, mövcud yüksək pensiya yaşının iqtisadiyyata təsiri orta müddətdə iki dəfədən çox artacaqdır.

Bu baxımdan, tədqiqat ölkələrarası müqayisədən istifadə edərək yüksək pensiya yaşının səbəblərini təhlil edir. Bu əhatədə əhalinin yaş bölgüsünü, təqaüdçülərin cinslərə görə ölüm nisbətini və təqaüdçülərin cinslərə görə paylanmasını nəzərə alır. Bundan əlavə, tədqiqat təhlili yüksək pensiya yaşının iqtisadi təsirini də ortaya qoyur. Analizlərin nəticəsi olaraq, tədqiqat hal hazırda mövcud olan orta müddətli planlaşdırılan pensiya yaşının iqtisadiyyata təsirləri barədə siyasət təkliflərinə tövhə verir.

2. PENSİYA ANALİZİ

Pensiya yaşı siyasətinin müəyyənediciləri nələrdir? Cavab olaraq, iki seçim ortaya çıxır: hökumətin büdcəsi və əhalinin yaş bölgüsü. Birinci variantda məhdud büdcələr yüksək pensiya yaşının təyinatçısı olur. Ancaq, yüksək təqaüd yaşı məhsuldarlığı azaldır (Alders, 1999), məhdud iş imkanlarını tutaraq gənc işsizliyi artırır və insan kapitalına qoyulan investisiyaları və bunlarla əlaqəli məhsulları azaldır. Nəticədə iqtisadiyyat darboğaz vəziyyətinə düşür.

Azərbaycanda gənc işsizliyin dünya ortalamasından az olduğunu nəzərə alsaq da, Meksika, Nigeriya, Pakistan, Özbəkistan və ya Bolqarıstan-nın gənc işsizliyi ilə müqayisədə %15,7 əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir.¹ Qeyd etmək lazımdır ki, təqaüd yaşı gənc işsizliyin yeganə

¹ Bununla birlikdə, ölkə seçiminin arxasında olan nəzəri əsas olmadan ölkə müqayisələri bir qədər əhəmiyyətsiz olur. Bu müqayisədə, ölkələr oxşar əhali bölgüsü və oxşar iqtisadi şərtlər səbəbindən seçilmişdir. Əlavə olaraq, Azərbaycanda gənc işsizlik, Almaniya, Yaponiya və ya Qətər kimi inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarla müqayisədə də xeyli yüksəkdir.

Məlumatlar Dünya Bankından əldə edilmişdir,

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?locations=AZ-1W>, əldə edilmə tarixi: 25.02.2021

təyinedicisi deyil, ancaq, buna ciddi təsir göstərir. Bundan sonra təqaüd yaşı müqayisəsi ölkələrarası analizdə əhəmiyyətli hala gəlir.

Cədvəl 1-dən² göründüyü kimi, Azərbaycanda kişilərin pensiya yaşı xeyli yüksəkdir və bu da Azərbaycanın Yaponiyalı, Avro Bölgəsini, Türkiyəni və əksər postsovet ölkələrini atlayaraq 15-ci yerdə durmasına səbəb olur. Əksinə, Azərbaycanda qadınların təqaüd yaşı nisbətən daha yaxşı bir mövqeyə malik olsa da (70-ci yerdədir), yenə də bir sıra Avropa və postsovet ölkələrindən və Türkiyədən yüksək pillədə qərarlaşmışdır.

Üstəlik, Cədvəl 1-ə əsasən, Azərbaycanda postsovet və qonşu ölkələrə bənzər bir şəkildə əhəmiyyətli təqaüd yaşı ayrı-

seçkiliyinə (qırmızı rənglə işarələnmişdir) rast gəlinir. Buna qarşılıq olaraq, inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar, cinsiyyət əsaslı bərabərliyi sərgiləyir (yaşıl rənglə işarələnmişdir).

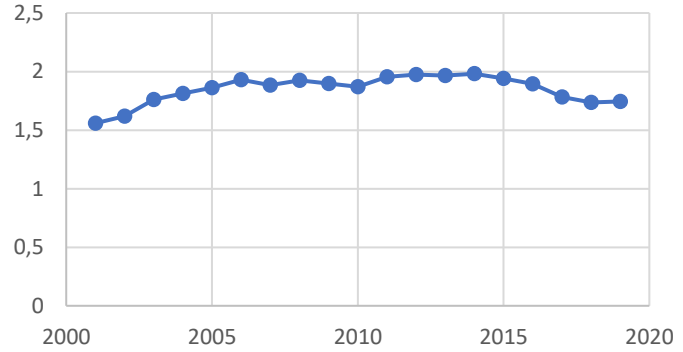
Cədvəl 1 Kişi və Qadınların Pensiya Yaşı Üzrə (ayrı-ayrı) Dünya Sıralaması

Sıra	Ölkə	Kişi	Sıra	Ölkə	Qadın
1	Yunanıstan	67	1	Yunanıstan	67
2	İslandiya	67	2	İslandiya	67
3	İsrail	67	3	İtaliya	67
4	İtaliya	67	4	Hollandiya	66.33
5	Hollandiya	66.33	14	ABŞ	66
10	ABŞ	66	15	İspaniya	65.67
11	İspaniya	65.67	16	Almaniya	65.67
12	Almaniya	65.67	17	Belçika	65
15	Azərbaycan	65	33	Yaponiya	63
16	Belçika	65	36	Meksika	65
17	Braziliya	65	39	Avro Bölgəsi	64.2
23	Gürcüstan	65	40	Macarıstan	63.5
25	Yaponiya	63	49	Estoniya	63.5
27	Meksika	65	50	Finlandiya	63.5
29	Polşa	65	51	Latviya	63.5
33	Avro Bölgəsi	64.52	66	Litva	62.67
35	Bolqarıstan	64.33	70	Azərbaycan	62
36	Macarıstan	63.5	71	Braziliya	60
38	Litva	63.83	73	Fransa	62
39	Estoniya	63.5	74	İsrail	62
40	Finlandiya	63.5	75	Norveç	62
41	Latviya	63.5	78	İsveç	61
44	Qazaxıstan	63	80	Bolqarıstan	61.5
49	Belarusiya	62	85	Gürcüstan	60
50	Fransa	62	87	Qazaxıstan	59
51	Norveç	62	90	Polşa	60
53	İsveç	61	96	Ukrayna	58
65	Rusiya	60.5	99	Türkiyə	58
66	Türkiyə	60	100	Belarusiya	57
67	Ukrayna	60	103	Rusiya	55
68	Özbəkistan	60	105	Özbəkistan	55

² Cədvəl "Trading Economics"-dən əldə edilmiş və ölkələrin rəsmi sosial qurumları ilə əlaqəli yenilənmiş məlumatlardan istifadə edərək hazırlanmışdır.

Bu nöqtədə, cinsiyyət əsaslı ayrı-seçkiliyin arxasında duran səbəblər zəruri hala gəlir. Azərbaycanda 2000-2019 illəri arasında ümumi qadın pensiyaçıların kişi pensiyaçı sayına nisbəti nəzərə alındığında, yaş ayrı-seçkilik siyasətinin nəticəsi, Qrafik 1 üzrə qadın təqaüdcülərinin ümumi

Qrafik 1 Qadın Pensiyaçı Sayının Kişi Pensiyaçılara Nisbəti

sayının kişilərdən əhəmiyyətli dərəcədə çox olması ilə göstərilir. Əlavə olaraq, 1990-2019-cu illər arasında ölüm tərs nisbəti (65+ yaşlı kişilərin qadınlara ölüm nisbəti) tarixçəsi ortalama ölüm nisbətini 1.24 səviyyəsində göstərir,³ hansı ki, təqaüd yaşındakı qadınlarla müqayisədə yüksək kişi ölüm nisbəti deməkdir. Bu iki ilkin statistikanın nəticəsi olaraq, cinsiyyətə görə təqaüd yaş siyasəti kişilərə qarşı əsaslı ayrı-seçkiliyin ortaya çıxmasına səbəb olur.

Cədvəl 2 Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Orta Müddətli Pensiya Yaşı Siyasəti

Dövr	Kişilər üzrə pensiya yaşı	Qadınlar üzrə pensiya yaşı
1 iyul 2017 – 30 iyun 2018	63 il 6 ay	60 il 6 ay
1 iyul 2018 – 30 iyun 2019	64 il	61 il
1 iyul 2019 – 30 iyun 2020	64 il 6 ay	61 il 6 ay
1 iyul 2020 – 30 iyun 2021	65 il	62 il
1 iyul 2021 – 30 iyun 2022	65 il	62 il 6 ay
1 iyul 2022 – 30 iyun 2023	65 il	63 il
1 iyul 2023 – 30 iyun 2024	65 il	63 il 6 ay
1 iyul 2024 – 30 iyun 2025	65 il	64 il
1 iyul 2025 – 30 iyun 2026	65 il	64 il 6 ay
1 iyul 2026 və sonra	65 il	65 il

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə görə, orta müddətli pensiya yaş siyasəti (Cədvəl 2-də⁴ göstərilmişdir) yaş ayrı-seçkiliyini bərabərləşdirəcəkdir. Təqaüd yaşının bərabərləşdirilməsi, gəlir bərabərsizliyi və cinsiyyət əsaslı ayrı-seçkilik daxilində bir qədər mənalıdır. Ancaq, daha yüksək pensiya yaşında bərabərləşdirmə,

³ Qrafik 1 və Kişilərin Qadınlara ölüm nisbətinə dair məlumatlar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsindən əldə edilmişdir, <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, əldə edilmə tarixi: 25.01.2021

⁴ The table was prepared according to the Ministry of Labour and Social Protection of Population of Azerbaijan Republic, <https://www.sosial.gov.az/en/old-age>, accessed: 26.02.2021

bölmənin əvvəlində müzakirə olunduğu üzrə iqtisadiyyat üçün əhəmiyyətli dərəcədə zərərli olacaqdır. Üstəlik, qadınlar üçün artan pensiya yaşı, qadınların kişilərə ümumi pensiyaçı nisbətini nəzərə aldığımızda, pensiya yaşının iqtisadiyyata mənfi təsirlərini iki dəfədən çox artıracaqdır.

Bu baxımdan, ikinci təyinedici: pensiya yaşı siyasətinin millətin ümumi yaş bölgüsündən asılılığı əhəmiyyət qazanır. Cəmi 65 yaşdan yuxarı əhalinin payı (faiz) millətin ümumi yaş bölgüsünün alternativ göstəricisidir. Məsələn, Eurostata⁵ görə, Avropa Birliyi (AB) əhalisinin %20.3-ü 65 yaşdan yuxarıdır. Azərbaycanda bununla əlaqəli faiz 6.8-dir.⁶ Bununla birlikdə, AB-də pensiya yaşı kişilər üçün 64.28, qadınlar üçün 64.21, Azərbaycanda kişilər üçün 65 və qadınlar üçün 62 dir (2021-ci ilin iyuluna qədər). Nəticədə, Azərbaycan əhalisinin AB-dən təxminən üç dəfə gənc olmasına baxmayaraq pensiya yaşı ortalaması (kişilər və qadınların ümumi yaşı ikiye bölünmüşdür) demək olar ki, eynidir. Araşdırmada Azərbaycanın pensiya yaşının əhəmiyyətli dərəcədə "yüksək" olaraq vurğulanmasının səbəbi budur. Üstəlik, orta müddətdə qadınların pensiya yaşının kişilərə yaxınlaşması səbəbindən təqaüd yaş ortalamasının artacağı da göz önünə alınmalıdır.

3. TÖVSIYƏLƏR

İnsan kapitalı investisiyaları daxilində, pensiya yaşı siyasətləri, yeni texnologiyalara uyğunlaşma və yeniliklər üçün enerji yolu ilə məhsuldarlığa təsir edir. Üstəlik, siyasətlər gənc işsizliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Digər tərəfdən, cinsiyyət əsaslı pensiya yaşı siyasətindəki ayrı-seçkiliklər gəlir bərabərsizliyi ilə nəticələnir. Azərbaycanın ümumi yaşını (gənc bir millət olduğu düşünülür) və yuxarıda müzakirə olunan zərərli təsirləri nəzərə alaraq təqaüd yaşı siyasətləri yenidən şəkilləndirilməlidir. Bundan əlavə, siyasətlər insan kapitalının idarə edilməsinin effektivliyini də əhatə etməlidir. Bu çərçivədə siyasət töhfələri aşağıdakı kimi sadalana bilər:

- Ölkənin yaş bölgüsü nəzərə alınaraq pensiya yaşı məhdudiyətlərinin yenidən tənzimlənməsi (azaldılması) zəruridir. Müsbət təsirlər ilkin olaraq qısa müddətdə gənc

⁵ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing, əldə edilmə tarixi: 26.02.2021

⁶ Məlumatlar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsindən əldə edilmişdir, <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, əldə edilmə tarixi: 25.01.2021

məşğulluq statistikasında, uzun müddətdə isə yeni istehsal texnologiyalarının və gənc məhsuldarlığının təsiri ilə Ümumi Daxili Məhsul səviyyəsində müşahidə ediləcəkdir. Üstəlik gəlir və mənfəət (məhsuldarlığın artması nəticəsində) vergiləri, nisbətən aşağı pensiya yaşının maliyyələşdirilməsində faydalı olacaqdır.

- Təqaüd yaşı ayırı-seçkiliyi Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin orta siyasətindən fərqli olaraq bərabərləşdirilməlidir. Daha aydın şəkildə, kişilərin pensiya yaşının əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olması tədricən azaldılmalıdır.
- Təcrübəli yaşlı işçilərin itirilməsi səbəbindən mümkün insan kapitalı itkisinin qarşısını almaq başqa bir əsas diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu əhatədə təcrübəli keçmiş işçilərin rəhbərliyi altında təcrübə anlatımı və paylaşma proqramları bütün iqtisadi cəhətdən aktiv təşkilatlar üçün faydalı olacaqdır.
- Təqaüdü insanların sosial həyatı üçün yaşa bağlı İctimai Sosial-Təhsil Mərkəzləri yaradıla bilər. Bu mərkəzlər yaşlı insanları sənət, musiqi və ya digər mədəni əlaqəli kurs və fəaliyyətlərlə ictimailəşdirmək üçün faydalı olacaqdır.⁷

Nəticədə, müvafiq siyasətlər pensiya yaşının iqtisadiyyata olan mənfə təsirlərini azaltmağa və yaşlı əhalinin sosiallaşdırmağa kömək edəcəkdir. Üstəlik, bu dəyişikliklər iş motivasiyasını artıracaq və ölkədə ümumi xoşbəxtliklə nəticələnəcəkdir.

İstinadlar

Alders, P. (1999). Human Capital and Retirement. *Tinbergen Institute Discussion Papers 99-056/3*.
Becker, G. (1993). Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Behavior. *Journal of Political Economy* vol 101, issue 3, 385-409.

⁷ Ətraflı məlumat üçün Türk Xalq Təhsil Mərkəzləri istinad olaraq qeyd edilə bilər.